

Otkrivaju se lovranska otajstva

Lovranščina je sa lepa s ke god ju strani gledaš.

Odzgora h moru kad prihajaš na prezidah se bele nevestice, črešnje brtošinki va cvate. Od mora pozgorun kad greš, bavica te kunpanja i raznaša slani dihi. Slaže ih Učke va krilo.

S Portića al z luki pul Stubice pasat skroz nekadajna vrata pride se va Stari grad, srce Lovrana. A onput se pred očijami rastrese sa bogatija od kuć delaneh va pasanen vremene, kada se na drugačiji mod zidarilo i na drugačiji mod živelo. Bilo j' to vreme kada j' čovek siromašneje živeli, a krepje delal.

Današnji hod po Staren grade drugačiji je.

Ni lahko ni zamišjat ondašnjo živjenje. Se je promenjeno. Leta su storila svojo.

Lepo je naslišat kad neki poveda štorije kako se živelo pred nekoliko stotin let. Onputa, kad se grad zidal, moral je bit opasan visokemi zidi aš vavek je bilo onih ki su ga oteli prisvojat. Ono malo mesta znutar grada natiralo j' čoveka da drugačije zije. Kuću do kuće nablizu. Kot sestrice bliznakinje nagnjene i stišnjene, nisu šle va dujini leh va visočinu. Do danas su takove ostale. Mej njimi su se promenile kali, zlizale škriki, proširili prolazi, zrušili nabuhnjeni zidi, stavili novi portuni, zazidale poneštri, promenile prušijani, zrusali škalinu... Neš je promenilo vreme, neš judi. Ma sejeno je još tu i tamo ostal kakov kušćić pasanega vremena. Pozabjen spod volti, na erte od poneštri, na šteme zgor vrat... Našal se senjal i va zide konobi uzidan kot spravan spomen. Te mrvice starini, za ča bi neuki rekli da j' nevajato, juden od struki danaska su najveća bogatija. Ona njen otpira otajstvena vrata pasaneh vek i pomore da zagnjeru va jeno vreme kega već ni.

Od onda kada se grad zidal čuda se tega zatrla. A čuda i prenašalo s kolena na koleno, a da se pravi valor i ni znal. Tako se današnji fitovali jako čude kad njin se pokažu ti mići senjali kot najveća vrednost njiheh kuć. Oni su se na njih već tako navadili da ih i ne opažaju. Samo stručno oko vidi zidac, kantun od crekvi, portun od kuće, grlo od šterni... A to čoveku od struki govori više leh otprta knjiga. I to je ono ča treba očuvat. Ne za sadašnjeh, leh za onih mlajeh. I oni te – kad budu va našeh leteh – mislet jušto ovako kako sada mislimo mi, vremešni.

Lovranski Stari grad odvavek je bil malo otajstven.

Po njin su pohajali naši i tuji judi. Naši su najveć delali, da bi tuji zimali. Zimali, otimali i prezimali, kako kada. Menjale su se državi i gospodari. Zmenjevali veki. Pasevali rati. Dohajali i othajali tujinci. Ma grad je vinovek ostajal samo svoj. Bil rušen i znova zijen. Bil dodelevan i predelevan. Na sreću vavek je ostalo i neš starega. Da to ni bilo tako, po čen bimo danaska znali kako se svojni živelo?

A to živjenje, mušno i strpećivo, kot preja na vreteno navrezeno, vrtelo se zmej luki i grada, mora i podgrada, zmej judi znutri i zvan grada. Va grad se šlo na mašu, na špaš, na tanci, v oštariju... Zvan grada po marun, po črešnje, po konpir i fažol... I na cimiter. Va grad se prihajalo pomolit, nać se, popitat za zdravje, obać rodbinu i svojbinu, hitit oćadu... Zvan grada na dolnju stran šlo se do mora po kilo ribi, na gornju stran po macić merlina, vreću konpira, greštu kapuli... Tako su nablizu odvavek bili grajani i vanščaki.

Se to se danaska more pročitat va stareh hartah, zakoneh, spravneh tištamenteh i spiseh. Nekeh su pustili domaći judi, nekeh tuji. Magar se i za ti tuji danaska more reć da su Lovran drugačijemi oćijami gledali. Pa se i teh harat nabral kup. Od Ravenskega i Valvasora do današnjeh judi od struki, ki oteju Lovranu pomoć da sponova bude luštra zvezdica na turističken nebe. Pa kako onputa ne pohvalit ovu novu generaciju, ki su svojo znanje prosuli va ov Zbornik i sen juden dobre voji podarili knjigu va koj se našla skoro saka kuća Starega grada! Gospodin Marijan Bradanović taknul je Stari grad va dušu. On piše o graditeljstvu, ča bimo mi rekli o nekadajnoj zidarije, kada se grad zdigalo bez melti i cimenta, s klesanemi kamiki keh se po zakoneh struki i jubavi slagalo. Takov smo grad reditali od oneh ki su ga prej nas voleli.

Srce Starega grada stisnulo se mej dve crekvi.

One vele Sv. Jurja i miće Sv. Ivana pred kun se po lete sope i kanta. I va jenoj i va drugoj čuda su let bila skrivena stara slova glagoljska i risarije spod melti. Struka ih zove grafiti. Oni pokažuju kako se i va to nekadajno nepismeno al slabo pismeno vreme otelo neš zapisat. Da se ne pozabi. Da se neki na neš domisli. Da se ki kemu samo naruga. Va teh je slovaceh Željko Bistrovic bimo rekli kot doma. On raspoznava saku rigicu i saku slikicu. Njemu saki kvadrić poveda ča j' bilo prej leh su ga z belilon pokrili. A da su Lovranci odvavek bili i pametni i pismeni govore i stari zapisi najdeni ne samo po crekvah, leh i po kućah, na spomenikeh,

hartah, va tištamenteh, dokumenteh... Se ako neki misle da Lovrane ni tega čuda najdeno, rečimo hvala Bogu da se baren spravilo i teh 48 dokumenti pisaneh glagoljicun. To morda i ni veli, ma je lepi broj. O temi okrhnenemi napisi i kušćići grafiti, pravnemi spomeniki i pisanemi dokumenti kot ča su Kvaderna kapitula lovranskega i Missal rimski z leta 1706., ki j' svojni finil na ceste i kega je na čudesan mod spasil jedan pametan Lovranac pa j' dokumenat na sreću finil va ostavštine Viktora Cara Emina, piše Ivana Sanković. I tu je dobro stat za razmislet. Ti ondašnji judi, pismeni koliko su to mogli bit, zapisali su al zgrebli na zide svoju misal i va ten je ostal dokaz njihega postojanja. To je bil njih Zbornik. Jušto kako je nan ov današnji. Morda će za petsto let neki bit jako kumentenat ča smo i mi va svoj zbornik neš zapisali. Zato mu trebe poželet dugu duradu.

A te, pak, te nove generacije judi razumet kako smo danaska pisali?

Aš i govor i zajik se menjaju. Svojni je bila samo glagoljica. Danaska ju školani sponova vade, ma ne za porabu leh za gušt. Svojni se va Lovrane govorilo i više tujeh zajiki. Jedino su domaći od srca štimali svoju cakavicu. Danaska ju već niki ne govori. Pozabila se. Zgubila. A bila je sakidajni govor. Od zajika va pasaneh sto let na Lovranščine pišu Ivana Nežić i Silvana Vranić, dve najboje meštrice od zajika. Proučile su si napisi i zapisi keh ni bilo preveć, ma i to je više leh ča smo se nadeli. I hvala njin.

Ča su o Lovranu al z Lovrana pisali judi od pera i kako su s tun svojun pisanijun oslikali književno lice Lovrana napisala je Vjekoslava Jurdana. Ona je zagnjerala va starinu, va se napisano, od prve rigi va ken se spominje ime Lovrana, a kega nan pustil zemljopisac Ravenjanin s kraja sedmega veka pa preko Idrisija, Cigančića, Laginje, Emina i mlajeh do onega ča j' ostalo va tištamenteh, na freskah, va grafiteh, a da va sebe ima ono neš ča se zove književno. Bože, i va molitve je Vjekoslava našla neš književnega.

Z leti je rasal grad. Širil se Lovran.

Zidane su vile i palaci. Najboji majstori od zidarije svojo su delo ovdeka storili. I sada nan to delo na naplatu prihaja. Treba ga očuvat. Oživet Stari grad. Staren vilan udahnut nov dah. Hotelon novo živjenje podarit. Storit magar neš od onega ča su svojni delali judi ki su voleli Lovran, svoj drugi dom. O dr. Albinu Ederu čigova j' ostavština spravna

va Zavičajnoj zbirke Hrvatskog muzeja turizma v Opatije piše Maja Karić. I ona nan otkriva da je već Eder va svojen gledanjen ponaprvo videl morsko „turističko odredište“ vezano za ono planinsko, a to znači da se kušćić zdravja skriva i va mešanjen zraka, vetra, diha i mira zmej mora i Učki.

O Eduardu Seisu more se napisat cela knjiga, današnji mladi bi rekli – cel roman. Bil je on veći Lovranac od čuda Lovranci svojga vremena. I ostat će zapisan po puno tega. Bilo je to vreme kada se z mukun urejeval grad, delala kanalizacija, vodovod i letrika, da ne spominjemo grobje ko j' postalo pretesno i moralo ga se premestit zvan grada. Seis je va osan let tiskal 5 turističkih vodiči od Lovrana. Da ih se čitalo i iskalo govori to ča su doživeli „tri izdanja i dvije revizije“. O njimi piše Igor Eterović. Ono ča j' storil Seis va osan let, va sledećeh sto se ni nadmašilo.

I Eder i Seis umeli su gledat ponaprvo. Oni su videli budući Lovran. A Maja i Igor na njihen trden i staren tnale pokažuju put za naprvo. Provajmo i mi tako gledat pa će nan se grad naše dece činet čuda boji.

Vreme pred sto let senjano je i s početkon turizma va Lovrane.

Dobro je znat kako se onput taj zdravstveni turizam razvijal i širil i ča j' se grad moral imet. Ne samo hoteli, vili, palaci i bolnicu, nego i čistoću grada, zraka i vodi. A teh let, rečimo jušto 1906. zapisal je Seis, Lovran je imel 6 hoteli, 23 pansiona va vilah, 5 restorani, 2 kavani, 8 oštarij i 72 vili. Naporedo z vilami delala su se i kupališta. Propisi su govorili kakova ona moraju bit. Malo je danaska od teh nekadajneh kupališti ostalo. Posensega drugačje zgliedali su i Peharovo i Kvarner. Va to vreme otpirala su se i šetališta. Storena je najlepja šetnica pul mora, današnji Lungomare se do Iki, a puti su plazili i zgorun na bregi. Imelo se namisal storit i žičaru na Učku. Još čuda tega je bilo zapisano va lječilišnoj regulative pred sto i više let, a ona su bila pisana i za Opatiju i za Lovran. Va Zbornike o ten govore Sanja Simper, Mirjana Kos i Amir Muzur.

Na kraje i za kraj, magar je va Zbornike na početke, nemerjivo je delo Borisa Zakoška. Kot da j' Državni arhiv v Reke obrnul nopak, toliko je tega našal i napisal va Preglede arhivalija Lovranštine do 1945. leta i s ten širon otprl vrata sakemu ki oteje kopat po starine i iskat još neš do sada nerečeno, nepoznato, neistraženo...

Danaska j' Lovran moderan grad.

Na trden tnale storen. I krepko ozidan. Za novo živjenje parićan. Pa, naslišat mladeh kad o njemu govore, gušt je. I duša se raspe na tepleh besedah. Ti mladi judi puni voji i znanja otkrivaju stari Lovran i gradu otpiraju jedan nov put. A skroz ovaj Zbornik pokazali su i da oteju i da umeju – gledat ponaprvo i otkrivat skrivena lovranska otajstva.

Cvjetana Miletić